

Barbara Pałasz

Sztuka wyrazu

Program nauczania języka polskiego
w czteroletnim liceum ogólnokształcącym
i pięcioletnim technikum

Zakres podstawowy i rozszerzony

Wstęp

Program nauczania języka polskiego *Sztuka wyrazu* Gdańskiego Wydawnictwa Oświatowego przeznaczony jest dla czteroletniego liceum ogólnokształcącego i pięcioletniego technikum. Obejmuje podstawowy i rozszerzony zakres kształcenia. Program oraz stanowiąca jego integralną część seria podręczników realizują wymagania dotyczące celów, metod oraz treści nauczania ujęte w *Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia*.

Tytuł serii łączy obszary znaczeniowe słów *sztuka* i *wyraz*: literaturę piękną oraz język. W ten sposób podkreśla rolę języka jako materii literatury i jako podstawowego narzędzia komunikacji międzyludzkiej. Wyeksponowano dzięki temu trzy ważne obszary kształcenia: kształcenie literackie i kulturowe, kształcenie językowe oraz tworzenie wypowiedzi. Wszystkie one, wraz z samokształceniem, znajdują w proponowanym programie nauczania ważne miejsce.

Zgodnie z założeniami podstawy programowej seria podręczników *Sztuka wyrazu* prezentuje treści kształcenia w układzie chronologicznym. Składa się na nią siedem tomów – po dwa na każdy rok nauki, z wyjątkiem klasy maturalnej, dla której przeznaczono jeden. Każdy podręcznik zawiera wyraźnie oznaczone treści z zakresów podstawowego i rozszerzonego (podział na treści podstawowe i rozszerzone dotyczy zaproponowanych tekstów oraz poleceń). Układ chronologiczny pozwala śledzić rozwój zjawisk i idei, ich przenikanie się, kontynuacje i wzajemne odniesienia (te ostatnie są analizowane w stałej części podręcznika zatytułowanej *Nawiązania*). I tak, odpowiednio:

klasa I

tom 1. starożytność, średniowiecze,
tom 2. renesans, barok, oświecenie;

klasa II

tom 3. romantyzm,
tom 4. pozytywizm;

klasa III

tom 5. Młoda Polska,
tom 6. dwudziestolecie międzywojenne, czas wojny;

klasa IV liceum, klasy IV i V technikum

tom 7. literatura po 1945 roku.

Liczba godzin przeznaczonych na język polski wynosi 4 godziny tygodniowo dla zakresu podstawowego, a dla zakresu rozszerzonego 8 dodatkowych godzin do rozdysponowania tygodniowo w ciągu czterech lat.

Ujęty w programie *Sztuka wyrazu* materiał nauczania pozwala w pełni zrealizować wymagania i cele wszystkich czterech obszarów kształcenia zawartych w podstawie programowej (kształcenie literackie i kulturowe, kształcenie językowe, tworzenie wypowiedzi, samokształcenie). Dla kształcenia literackiego i kulturowego rolę nie do przecenienia odgrywa dobór tekstów kultury. Według zaproponowanej koncepcji edukacyjnej mają to być utwory reprezentatywne dla epoki, autora czy nurtu artystycznego, kształtujące świadomego i krytycznego odbiorcę kultury, a także pozwalające młodemu człowiekowi poznać narodowy i ponadnarodowy kod kulturowy: podzielać i cenić wspólne wartości, rozumieć wspólne symbole. Mają to być też teksty, które pomogą uczniom lepiej zrozumieć siebie i innych, staną się źródłem twórczej autorefleksji i refleksji o świecie. Będą wsparciem w budowaniu własnej tożsamości, właściwej hierarchii wartości oraz pozwolą na świadomy i dojrzały odbiór świata.

W obszarze kształcenia językowego szczególnie nacisk położono na kształtowanie szeroko rozumianej świadomości językowej ucznia. Ważne jest, aby młody człowiek nie tylko poznał zasady poprawności językowej, ale też stosował je w tworzonych przez siebie wypowiedziach. Świadomość językowa to również dostrzeganie i docenianie bogactwa i zróżnicowania języka. To wreszcie przyswojenie zasad etyki wypowiedzi i stosowanie ich we własnej praktyce językowej, a także rozpoznawanie manipulacji językowej, by nie być podatnym na jej wpływ. Zgodnie z założeniami podstawy programowej zagadnienia te przeplatają się z treściami związanymi z pozostałymi obszarami kształcenia bądź je uzupełniają.

Kształcenie w zakresie tworzenia wypowiedzi jest w naturalny sposób zintegrowane z pozostałymi obszarami. Ważnym elementem tego kształcenia jest retoryka, obecna na języku polskim – w teorii i praktyce – począwszy od pierwszej klasy. To istotne, ponieważ kompozycja i cele przemowy oraz umiejętność skutecznej argumentacji wciąż obowiązują w niezmiennym postaci: i na lekcji (choćby podczas dyskusji czy pisania rozprawki), i w codziennych kontaktach międzyludzkich. Podobnie wcześniej wprowadzone zostaje streszczenie jako ważna i potrzebna umiejętność analizy oraz syntezy tekstu. Umiejętności z zakresu retoryki są wspierane

przez ćwiczenia w mówieniu i pisaniu, spójne również z kształceniem językowym oraz pozostałymi obszarami kształcenia. Uczniowie, dzięki zawartym w podręczniku wskazówkom i ćwiczeniom, poznają zasady tworzenia różnych form wypowiedzi. I tak w klasie pierwszej zaplanowano ćwiczenia redakcyjne dotyczące: rozprawki, streszczenia, notatki, definicji oraz notatki encyklopedycznej, w klasie drugiej: referatu, szkicu interpretacyjnego oraz form użytkowych: protokołu, opinii, zażalenia, w zakresie rozszerzonym: interpretacji porównawczej, felietonu i reportażu, w klasie trzeciej: szkicu krytycznego, a w zakresie rozszerzonym – eseju. W klasie czwartej uczeń powinien doskonalić tworzenie poznanych form pisemnych.

Podobnie od początku rozwijane są kompetencje związane z samokształceniem. W umiejętnym organizowaniu własnego warsztatu pracy pomagają *Rekomendacje*, w których podpowiada się uczniowi dodatkowe teksty kultury, wspierające go w samodzielnych poszukiwaniach intelektualnych. Polecenia do tekstów wymagają umiejętności porządkowania informacji pozyskiwanych z różnych źródeł oraz formułowania własnych sądów. W serii *Sztuka wyrazu* wielokrotnie proponuje się, polecaną w podstawie programowej, metodę projektu – również z wykorzystaniem zasobów multimedialnych, co także wskazano w podstawie programowej. Samokształcenie jest skorelowane z pozostałymi obszarami kształcenia, co rozwija kompetencje ucznia jako wrażliwego i krytycznego odbiorcy kultury oraz świadomego użytkownika języka, a także wspiera go w twórczych – artystycznych i intelektualnych – poszukiwaniach.

Wszystkie aspekty edukacyjno-wychowawcze ujęte w serii *Sztuka wyrazu* wspomagają realizację założeń języka polskiego jako przedmiotu kluczowego, a ich zasadniczym celem jest poprowadzenie ucznia ku egzaminowi dojrzałości, a w szerszej perspektywie – ku dorosłości.

Cele kształcenia i wychowania

W programie nauczania *Sztuka wyrazu* uwzględniono wszystkie przewidziane przez podstawę programową ogólne i przedmiotowe cele kształcenia i wychowania. Za podstawą programową zatem, **celem kształcenia ogólnego** w liceum ogólnokształcącym i technikum jest:

- 1) traktowanie uporządkowanej, systematycznej wiedzy jako podstawy kształtowania umiejętności;
- 2) doskonalenie umiejętności myślowo-językowych, takich jak: czytanie ze zrozumieniem, pisanie twórcze, formułowanie pytań i problemów, posługiwanie się kryteriami, uzasadnianie, wyjaśnianie, klasyfikowanie, wnioskowanie, definiowanie, posługiwanie się przykładami itp.;
- 3) rozwijanie osobistych zainteresowań ucznia i integrowanie wiedzy przedmiotowej z różnych dyscyplin;
- 4) zdobywanie umiejętności formułowania samodzielnych i przemyślanych sądów, uzasadniania własnych i cudzych sądów w procesie dialogu we wspólnocie dociekającej;
- 5) łączenie zdolności krytycznego i logicznego myślenia z umiejętnościami wyobraźniowo-twórczymi;
- 6) rozwijanie wrażliwości społecznej, moralnej i estetycznej;
- 7) rozwijanie narzędzi myślowych umożliwiających uczniom obcowanie z kulturą i jej rozumienie;
- 8) rozwijanie u uczniów szacunku dla wiedzy, wyrabianie pasji poznawania świata i zachęcanie do praktycznego zastosowania zdobytych wiadomości¹.

Zgodnie z wytycznymi podstawy programowej w programie uwzględniono także wspieranie ucznia w zdobywaniu ważnych **umiejętności**. Należą do nich:

- 1) myślenie – rozumiane jako złożony proces umysłowy, polegający na tworzeniu nowych reprezentacji za pomocą transformacji dostępnych informacji, obejmującej interakcję wielu operacji umysłowych: wnioskowanie, abstrahowanie, rozumowanie, wyobrażanie sobie, sądzenie, rozwiązywanie problemów, twórczość. Dzięki temu, że uczniowie szkoły ponadpodstawowej uczą się równocześnie różnych przedmiotów, możliwe jest rozwijanie następujących typów myślenia: analitycznego, syntetycznego, logicznego, komputacyjnego, przyczynowo-skutkowego, kreatywnego, abstrakcyjnego; zachowanie ciągłości kształcenia ogólnego rozwija zarówno myślenie percepcyjne, jak i myślenie pojęciowe. Synteza obu typów myślenia stanowi podstawę wszechstronnego rozwoju ucznia;
- 2) czytanie – umiejętność łącząca zarówno rozumienie sensów, jak i znaczeń symbolicznych wypowiedzi; kluczowa umiejętność lingwistyczna i psychologiczna prowadząca do rozwoju osobowego, aktywnego uczestnictwa we wspólnocie, przekazywania doświadczeń między pokoleniami;
- 3) umiejętność komunikowania się w języku ojczystym i w językach obcych, zarówno w mowie, jak i w piśmie, to podstawowa umiejętność społeczna, której podstawą jest znajomość norm językowych oraz tworzenie podstaw porozumienia się w różnych sytuacjach komunikacyjnych;
- 4) kreatywne rozwiązywanie problemów z różnych dziedzin ze świadomym wykorzystaniem metod i narzędzi wywodzących się z informatyki, w tym programowanie;

¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, s. 1.

- 5) umiejętność sprawnego posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi, w tym dbałość o poszanowanie praw autorskich i bezpieczne poruszanie się w cyberprzestrzeni;
- 6) umiejętność samodzielnego docierania do informacji, dokonywania ich selekcji, syntezy oraz wartościowania, rzetelnego korzystania ze źródeł;
- 7) nabywanie nawyków systematycznego uczenia się, porządkowania zdobytej wiedzy i jej pogłębiania;
- 8) umiejętność współpracy w grupie i podejmowania działań indywidualnych².

Wymienione powyżej cele kształcenia oraz umiejętności łączą ze sobą aspekt edukacyjny z wychowawczym. Efektem działań edukacyjno-wychowawczych szkoły powinno być ukształtowanie określonej postawy ucznia, na którą składają się takie jego cechy, jak: *uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej*³. Cechy te mają być jednocześnie impulsem do dalszej – już samodzielnej – pracy nad sobą.

Oprócz rozwoju indywidualnego bardzo ważny jest też rozwój społeczny ucznia, zwłaszcza że współcześnie młodzież często przenosi swoje relacje w świat wirtualny, a w rzeczywistym nie potrafi ich budować, co rodzi uczucie zagubienia. Tu wielka rola szkoły, która powinna wspierać uczniów w tworzeniu wielopoziomowych relacji z innymi uczniami, z dorosłymi. Kształtowanie kompetencji społecznych jest ważne także z perspektywy przyszłości ucznia, dlatego należy położyć nacisk na takie umiejętności, jak: *właściwa i skuteczna komunikacja, współpraca w grupie, w tym w środowiskach wirtualnych, udział w projektach zespołowych lub indywidualnych oraz organizacja i zarządzanie projektami*⁴. Wkraczający w dorosłość młodzi ludzie powinni także czuć się świadomymi obywatelami lokalnej społeczności, Polski i świata. Do obowiązków szkoły należy zatem, oprócz powyższych: *kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji. [...] Zadaniem szkoły jest wzmacnianie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i regionalnej, przywiązania do historii i tradycji narodowych, przygotowanie i zachęcanie do podejmowania działań na rzecz środowiska szkolnego i lokalnego, w tym do angażowania się w wolontariat*⁵.

W realizacji wszystkich tych zadań szkoły bardzo duży udział mają nauczyciele języka polskiego, a program *Sztuka wyrazu* może im pomóc wywiązać się z tego odpowiedzialnego obowiązku. Ważną rolę odgrywa tu również współpraca między nauczycielami różnych przedmiotów oraz z bibliotekarzem szkolnym.

Cele nauczania przedmiotu *język polski* obejmują **wymagania ogólne (cele kształcenia)** i **wymagania szczegółowe (treści nauczania)**. Zostały one przydzielone każdemu z czterech obszarów kształcenia, jakie wyodrębniono dla tego przedmiotu: kształceniu literackiemu i kulturowemu, kształceniu językowemu, tworzeniu wypowiedzi i samokształceniu.

CELE KSZTAŁCENIA – WYMAGANIA OGÓLNE NA III ETAPIE EDUKACYJNYM (ZAKRES PODSTAWOWY I ROZSZERZONY)

I. Kształcenie literackie i kulturowe

1. Kształtowanie dojrzałości intelektualnej, emocjonalnej i moralnej uczniów.
2. Rozumienie historii literatury i dziejów kultury jako procesu, a także dostrzeganie roli czynników wewnętrznych i zewnętrznych wpływających na ten proces.
3. Rozumienie konieczności zachowania i rozwoju literatury i kultury w życiu jednostki oraz społeczeństwa.
4. Rozróżnianie kultury wysokiej i niskiej, elitarnej i popularnej oraz dostrzeganie związków między nimi.
5. Znajomość wybranych utworów z literatury polskiej i światowej oraz umiejętność mówienia o nich z wykorzystaniem potrzebnej terminologii.
6. Kształtowanie różnorodnych postaw czytelniczych: od spontanicznego czytania do odbioru opartego na podstawach naukowych.
7. Kształcenie umiejętności czytania, analizowania i interpretowania literatury oraz innych tekstów kultury, a także ich wzajemnej korespondencji.
8. Kształcenie umiejętności świadomego odbioru utworów literackich i tekstów kultury na różnych poziomach: dosłownym, metaforycznym, symbolicznym, aksjologicznym.

² *Ibidem*, s. 2–3.

³ *Ibidem*, s. 3.

⁴ *Ibidem*, s. 4.

⁵ *Ibidem*, s. 4.

9. Kształcenie umiejętności rozumienia roli mediów oraz ich wpływu na zachowania i postawy ludzi, a także krytycznego odbioru przekazów medialnych oraz świadomego korzystania z nich.
10. Budowanie systemu wartości na fundamencie prawdy, dobra i piękna oraz szacunku dla człowieka.
11. Kształcenie umiejętności rozpoznawania i wartościowania postaw budujących szacunek dla człowieka (np. wierność, odpowiedzialność, umiar) oraz służących budowaniu wspólnot: państwowej, narodowej, społecznej (np. patriotyzm, sprawiedliwość, obowiązkowość, szlachetność, walka, praca, odwaga, roztropność).

II. Kształcenie literackie i kulturowe

1. Pogłębianie funkcjonalnej wiedzy z zakresu nauki o języku.
2. Wzbogacanie umiejętności komunikacyjnych, stosowne wykorzystanie języka w różnych sytuacjach komunikacyjnych.
3. Funkcjonalne wykorzystywanie wiedzy o języku w odczytaniu sensów zawartych w strukturze głębokiej tekstów literackich i nieliterackich.
4. Świadome wykorzystanie działań językowych w formowaniu odpowiedzialności za własne zachowania językowe.
5. Uwrażliwianie na piękno mowy ojczystej, wspomaganie rozwoju kultury językowej, doskonalenie umiejętności posługiwania się poprawną polszczyzną.

III. Tworzenie wypowiedzi

1. Doskonalenie umiejętności wyrażania własnych sądów, argumentacji i udziału w dyskusji.
2. Wykorzystanie kompetencji językowych i komunikacyjnych w wypowiedziach ustnych i pisemnych.
3. Kształcenie umiejętności formułowania i uzasadniania sądów na temat dzieł literackich oraz innych tekstów kultury.
4. Doskonalenie umiejętności retorycznych, w szczególności zasad tworzenia wypowiedzi spójnych, logicznych oraz stosowania kompozycji odpowiedniej dla danej formy gatunkowej.
5. Rozwijanie umiejętności tworzenia tekstów o wyższym stopniu złożoności.

IV. Samokształcenie

1. Rozwijanie zainteresowań humanistycznych.
2. Doskonalenie umiejętności korzystania z różnych źródeł informacji, w tym zasobów cyfrowych, oceny ich rzetelności, wiarygodności i poprawności merytorycznej.
3. Kształcenie nawyków systematycznego uczenia się, porządkowania zdobytej wiedzy i jej pogłębiania oraz syntezy poznanego materiału.
4. Wyrabianie nawyku samodzielnej, systematycznej lektury.
5. Rozwijanie uzdolnień i zainteresowań poprzez udział w różnych formach aktywności intelektualnej i twórczej.
6. Umacnianie postawy poszanowania dla cudzej własności intelektualnej.
7. Rozwijanie umiejętności efektywnego posługiwania się technologią informacyjną w poszukiwaniu, porządkowaniu i wykorzystywaniu pozyskanych informacji⁶.

Warunkiem realizacji tych wymagań w pełnym cyklu nauki dla III poziomu edukacyjnego jest integracja poszczególnych obszarów kształcenia. Efektem tego działania będzie *osiągnięcie przez ucznia umiejętności świadomego i krytycznego odbioru dzieł literackich, ich interpretacji w różnych kontekstach, rozpoznawania w nich odniesień egzystencjalnych, aksjologicznych i historycznych*⁷. Szczególne znaczenie ma przy tym integracja kształcenia literackiego i językowego. Wspiera ona rozwój kompetencji interpretacyjnych ucznia, pozwalając mu między innymi stać się pełnoprawnym odbiorcą dawnych i współczesnych tekstów kultury, a także – poprzez znajomość wspólnego kodu kulturowego – poczuć się świadomym członkiem narodowej, ale i ponadnarodowej wspólnoty ludzkiej.

Osiąganiu tych celów sprzyja kształcenie językowe. Szeroko rozumiana współczesna rzeczywistość społeczna i jej kulturowe konteksty wymagają opanowania na wysokim poziomie kompetencji językowych i wiedzy o języku. Zgodnie z maksymą Ludwiga Wittgensteina: *Granice mojego języka są granicami mojego świata*, świadomość językowa ucznia pozwoli mu głębiej poznawać siebie i świat, precyzyjniej wyrażać siebie oraz skuteczniej i pełniej porozumieć się z drugim człowiekiem.

⁶ *Ibidem*, s. 24–25.

⁷ *Ibidem*, s. 7.

Wrażliwość na język oraz umiejętność pięknego i skutecznego posługiwania się nim uczniowie doskonalą także – zgodnie z zasadą spójności obszarów kształcenia – w ramach kolejnego obszaru: tworzenia wypowiedzi. Nabierają sprawności w tworzeniu różnego typu form wypowiedzi oraz formułowaniu i uzasadnianiu własnych sądów, przekonań. Wyeksponowana w tym obszarze zagadnień sztuka retoryki kształtuje ponadto bardziej świadomego i krytycznego użytkownika języka: wrażliwego na próby manipulacji, skutecznego i etycznego polemistę.

Wszystkie te obszary należy integrować z obszarem samokształcenia, ponieważ jednym z zadań polonisty jest umiejętne zainicjowanie i ukierunkowanie samokształcenia ucznia. Pozwoli mu ono na pełniejszy rozwój i umożliwi wyrażanie siebie poprzez uczestnictwo w kulturze – jako twórcy i jako odbiorcy. W tym obszarze kształcenia zwraca się również uwagę na poszanowanie cudzej własności intelektualnej.

Treści nauczania

Treść nauczania, zgodnie z klasyczną definicją, to całość wiadomości i umiejętności przewidziany do opanowania przez uczniów podczas ich edukacji. III etap edukacyjny zakłada utrwalanie, poszerzanie oraz doskonalenie wiadomości i umiejętności nabytych w szkole podstawowej. Dla przedmiotu *język polski* podstawa programowa przewiduje na tym etapie edukacyjnym dwa poziomy określające zakres zdobytej wiedzy i umiejętności ucznia: zakres podstawowy i zakres rozszerzony.

Absolwent liceum ogólnokształcącego oraz technikum po zakończeniu ponadpodstawowego etapu edukacji powinien wykazywać się wiedzą i umiejętnościami wymienionymi w podstawie programowej. Przedstawiono je w poniższej tabeli, uwzględniającej także podział na poszczególne zakresy wymagań (podstawowy i rozszerzony) i obszary kształcenia (literacko-kulturowy, językowy, tworzenia wypowiedzi i samokształcenia).

WYMAGANIA SZCZEGÓŁOWE (TREŚCI NAUCZANIA)

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:

ZAKRES PODSTAWOWY

- 1) rozumie podstawy periodyzacji literatury, sytuuje utwory literackie w poszczególnych okresach: starożytność, średniowiecze, renesans, barok, oświecenie, romantyzm, pozytywizm, Młoda Polska, dwudziestolecie międzywojenne, literatura wojny i okupacji, literatura lat 1945–1989 krajowa i emigracyjna, literatura po 1989 r.;
- 2) rozpoznaje konwencje literackie i określa ich cechy w utworach (fantastyczną, symboliczną, mimetyczną, realistyczną, naturalistyczną, groteskową);
- 3) rozróżnia gatunki epickie, liryczne, dramatyczne i synkretyczne, w tym: gatunki poznane w szkole podstawowej oraz epos, odę, tragedię antyczną, psalm, kronikę, satyrę, sielankę, balladę, dramat romantyczny, powieść poetycką, a także odmiany powieści i dramatu, wymienia ich podstawowe cechy gatunkowe;
- 4) rozpoznaje w tekście literackim środki wyrazu artystycznego poznane w szkole podstawowej oraz środki znaczeniowe: oksymoron, peryfrazę, eufonię, hiperbolę; leksykalne, w tym frazeologizmy; składniowe: antytezę, paralelizm, wyliczenie, epiforę, elipsę; wersyfikacyjne, w tym przerzutnię; określa ich funkcje;
- 5) interpretuje treści alegoryczne i symboliczne utworu literackiego;
- 6) rozpoznaje w tekstach literackich: ironię i autoironię, komizm, tragizm, humor, patos; określa ich funkcje w tekście i rozumie wartościujący charakter;

ZAKRES ROZSZERZONY

- spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:
- 1) odczytuje tekst w jego warstwie semantycznej i semiotycznej;
 - 2) rozumie pojęcie tradycji literackiej i kulturowej, rozpoznaje elementy tradycji w utworach, rozumie ich rolę w budowaniu wartości uniwersalnych;
 - 3) rozpoznaje w utworach cechy prądów literackich i artystycznych oraz odczytuje ich funkcje;
 - 4) rozróżnia grupę literacką i pokolenie literackie; rozpoznaje założenia programowe w utworach literackich różnych epok;
 - 5) rozpoznaje mitologizację i demitologizację w utworach literackich, rozumie ich uniwersalny charakter oraz rolę w interpretacji;
 - 6) rozpoznaje w utworach literackich konwencje: baśniową, oniryczną, turpistyczną, nadrealistyczną, postmodernistyczną;
 - 7) określa przemiany konwencji i ich przenikanie się w utworach literackich; rozpoznaje odmiany synkretyzmu (rodzajowego, gatunkowego) oraz interpretuje jego znaczenie;
 - 8) rozpoznaje w tekście literackim środki wyrazu artystycznego: aliterację, paronomazję, kontaminację, metonimię, synekdochę, synestezję, odmiany inwersji, gradację; określa ich funkcje;

- 7) rozumie pojęcie groteski, rozpoznaje ją w tekstach oraz określa jej artystyczny i wartościujący charakter;
- 8) wykazuje się znajomością i zrozumieniem treści utworów wskazanych w podstawie programowej jako lektury obowiązkowe;
- 9) rozpoznaje tematykę i problematykę poznanych tekstów oraz jej związek z programami epoki literackiej, zjawiskami społecznymi, historycznymi, egzystencjalnymi i estetycznymi; poddaje ją refleksji;
- 10) rozpoznaje w utworze sposoby kreowania: świata przedstawionego (fabuły, bohaterów, akcji, wątków, motywów), narracji, sytuacji lirycznej; interpretuje je i wartościuje;
- 11) rozumie pojęcie motywu literackiego i toposu, rozpoznaje podstawowe motywy i toposy oraz dostrzega żywotność motywów biblijnych i antycznych w utworach literackich; określa ich rolę w tworzeniu znaczeń uniwersalnych;
- 12) w interpretacji utworów literackich odwołuje się do tekstów poznanych w szkole podstawowej, w tym: trenów i pieśni Jana Kochanowskiego, bajek Ignacego Krasickiego, *Dziadów* cz. II oraz *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza, *Zemsty* Aleksandra Fredry, *Baladyny* Juliusza Słowackiego;
- 13) porównuje utwory literackie lub ich fragmenty, dostrzega kontynuację i nawiązania w porównywanych utworach, określa cechy wspólne i różne;
- 14) przedstawia propozycję interpretacji utworu, wskazuje w tekście miejsca, które mogą stanowić argumenty na poparcie jego propozycji interpretacyjnej;
- 15) wykorzystuje w interpretacji utworów literackich potrzebne konteksty, szczególnie kontekst historycznoliteracki, historyczny, polityczny, kulturowy, filozoficzny, biograficzny, mitologiczny, biblijny, egzystencjalny;
- 16) rozpoznaje obecne w utworach literackich wartości uniwersalne i narodowe; określa ich rolę i związek z problematyką utworu oraz znaczenie dla budowania własnego systemu wartości.

- 9) rozumie pojęcie archetypu, rozpoznaje archetypy w utworach literackich oraz określa ich rolę w tworzeniu znaczeń uniwersalnych;
- 10) rozumie pojęcie parafrazy, parodii i trawestacji, wskazuje ich wzorce tekstowe; wykorzystuje te pojęcia w interpretacji utworu literackiego;
- 11) porównuje różnorodne propozycje odczytania tego samego utworu literackiego;
- 12) rozumie pojęcie aluzji literackiej, rozpoznaje aluzje w utworach i określa ich znaczenie w interpretacji utworów;
- 13) rozumie i określa związek wartości poznawczych, etycznych i estetycznych w utworach literackich.

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:

ZAKRES PODSTAWOWY

- 1) przetwarza i hierarchizuje informacje z tekstów, np. publicystycznych, popularnonaukowych, naukowych;
- 2) analizuje strukturę tekstu: odczytuje jego sens, główną myśl, sposób prowadzenia wywodu oraz argumentację;
- 3) rozpoznaje specyfikę tekstów publicystycznych (artykuł, felieton, reportaż), retorycznych (przemówienie, laudacja, homilia), popularnonaukowych i naukowych (rozprawa); wśród tekstów prasowych rozróżnia wiadomość i komentarz; rozpoznaje środki językowe i ich funkcje zastosowane w tekstach; odczytuje informacje i przekazy jawne i ukryte; rozróżnia odpowiedzi właściwe i unikowe;
- 4) określa wpływ starożytnego teatru greckiego na rozwój sztuki teatralnej; rozumie pojęcie *katharsis* i charakteryzuje jego rolę w kształtowaniu odbioru dzieła;
- 5) charakteryzuje główne prądy filozoficzne oraz określa ich wpływ na kulturę epoki;

ZAKRES ROZSZERZONY

- spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:
- 1) analizuje strukturę eseju: odczytuje zawarte w nim sensory, sposób prowadzenia wywodu, charakterystyczne cechy stylu;
 - 2) wykorzystuje teksty naukowe w interpretacji dzieła sztuki;
 - 3) rozpoznaje nawiązania do tradycji biblijnej i antycznej w kulturze współczesnej;
 - 4) porównuje teksty kultury, uwzględniając różnorodne konteksty;
 - 5) rozpoznaje i charakteryzuje główne style w architekturze i sztuce;
 - 6) odczytuje poglądy filozoficzne zawarte w różnorodnych dziełach;
 - 7) zna pojęcie syntezy sztuk, rozpoznaje jej cechy i ewolucję od romantyzmu do współczesności.

- 6) odczytuje pozaliterackie teksty kultury, stosując kod właściwy danej dziedzinie sztuki;
- 7) odróżnia dzieła kultury wysokiej od tekstów kultury popularnej, stosuje kryteria pozwalające odróżnić arcydzieło od kiczu.

II. Kształcenie językowe.

1. Gramatyka języka polskiego. Uczeń:

ZAKRES PODSTAWOWY

- 1) wykorzystuje wiedzę z dziedziny fleksji, słowotwórstwa, frazeologii i składni w analizie i interpretacji tekstów oraz tworzeniu własnych wypowiedzi;
- 2) rozumie zróżnicowanie składniowe zdań wielokrotnie złożonych, rozpoznaje ich funkcje w tekście i wykorzystuje je w budowie wypowiedzi o różnym charakterze;
- 3) rozpoznaje argumentacyjny charakter różnych konstrukcji składniowych i ich funkcje w tekście; wykorzystuje je w budowie własnych wypowiedzi;
- 4) rozumie rolę szyku wyrazów w zdaniu oraz określa rolę jego przekształceń w budowaniu znaczenia wypowiedzi.

2. Zróżnicowanie języka. Uczeń:

ZAKRES PODSTAWOWY

- 1) rozróżnia pojęcie stylu i stylizacji, rozumie ich znaczenie w tekście;
- 2) rozróżnia style funkcjonalne polszczyzny oraz rozumie zasady ich stosowania;
- 3) rozpoznaje i ocenia modę językową we współczesnym języku;
- 4) określa rodzaje zapożyczeń i sposób ich funkcjonowania w polszczyźnie różnych epok; odnosi wskazane zjawiska do współczesnej polszczyzny;
- 5) zna, rozumie i funkcjonalnie wykorzystuje biblizmy, mitologizmy, sentencje, przysłowia i aforyzmy obecne w polskim dziedzictwie kulturowym;
- 6) rozpoznaje rodzaje stylizacji (archaizacja, dialektyzacja, kolokwializacja, stylizacja środowiskowa, biblijna, mitologiczna itp.) oraz określa ich funkcje w tekście;
- 7) rozpoznaje słownictwo o charakterze wartościującym; odróżnia słownictwo neutralne od słownictwa o zabarwieniu emocjonalnym, oficjalne od potocznego.

ZAKRES ROZSZERZONY

spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto rozumie proces kształtowania się systemu gramatycznego i potrafi wskazać jego elementy we fleksji, w fonetyce i składni.

ZAKRES ROZSZERZONY

spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:

- 1) rozumie i wyjaśnia różnicę między etymologicznym a realnym znaczeniem wyrazu;
- 2) rozpoznaje prozodyczne elementy stylu: akcent, intonacja, dynamika, rytmizacja i określa ich funkcje w tekście;
- 3) rozumie pojęcie socjolektu; rozpoznaje i określa jego funkcje komunikacyjne;
- 4) rozumie, co to jest tabu językowe; rozpoznaje jego obecność w wypowiedziach;
- 5) określa właściwości języka jako nośnika i przekaźnika treści kulturowych;
- 6) rozpoznaje i charakteryzuje styl indywidualny (dzieła literackiego, autora) oraz styl typowy (gatunku literackiego, prądu literackiego, epoki) i wykorzystuje tę wiedzę w interpretacji utworu literackiego;
- 7) określa rolę języka jako narzędzia wartościowania w tekstach literackich;
- 8) określa cechy stylu wypowiedzi internetowych oraz wartościuje wypowiedzi tworzone przez internautów.

3. Komunikacja językowa i kultura języka. Uczeń:

ZAKRES PODSTAWOWY

- 1) rozumie pojęcie znaku językowego oraz języka jako systemu znaków; rozróżnia typy znaków i określa ich funkcje w tekście;
- 2) zna pojęcie aktu komunikacji językowej oraz jego składowe (komunikat, nadawca, odbiorca, kod, kontekst, kontakt);
- 3) rozpoznaje i określa funkcje tekstu (informatywną, poetycką, metajęzykową, ekspresywną, impresywną – w tym perswazyjną);
- 4) rozpoznaje zjawiska powodujące niejednoznaczność wypowiedzi (homonimie, anakoluty, elipsy, paradoksy), dba o jasność i precyzję komunikatu;
- 5) posługuje się różnymi odmianami polszczyzny w zależności od sytuacji komunikacyjnej;
- 6) odróżnia zamierzoną innowację językową od błędu językowego; określa funkcje innowacji językowej w tekście;
- 7) stosuje zasady etyki wypowiedzi; wartościuje wypowiedzi językowe, stosując kryteria, np. prawda – fałsz, poprawność – niepoprawność;
- 8) rozróżnia pojęcia manipulacji, dezinformacji, postprawdy, stereotypu, bańki informacyjnej, wiralności; rozpoznaje te zjawiska w tekstach i je charakteryzuje;
- 9) stosuje zasady etykiety językowej w wypowiedziach ustnych i pisemnych odpowiednio do sytuacji;
- 10) charakteryzuje zmiany w komunikacji językowej związane z rozwojem jej form (np. komunikacji internetowej).

4. Ortografia i interpunkcja. Uczeń:

ZAKRES PODSTAWOWY

- 1) stosuje zasady ortografii i interpunkcji, w tym szczególnie: pisowni wielką i małą literą, pisowni łącznej i rozłącznej partykuły *nie* oraz partykuły *-bym*, *-byś*, *-by* z różnymi częściami mowy; pisowni zakończeń *-ji*, *-ii*, *-i*; zapisu przedrostków *roz-*, *bez-*, *wes-*, *wz-*, *ws-*; pisowni przyimków złożonych; pisowni nosówek (*a*, *ę*) oraz połączeń *om*, *on*, *em*, *en*; pisowni skrótów i skrótowców;
- 2) wykorzystuje składniowo-znaczeniowy charakter interpunkcji do uwypuklenia sensów redagowanego przez siebie tekstu;
- 3) rozumie stylistyczną funkcję zamierzonego błędu ortograficznego w tekście artystycznym.

ZAKRES ROZSZERZONY

- spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:
- 1) określa intencję wypowiedzi jako aktu o dwóch znaczeniach: dosłownym i implikowanym (presupozycja);
 - 2) rozpoznaje i określa funkcje tekstu (fatyczną, magiczną);
 - 3) określa funkcje języka: poznawczą (kategoryzowanie świata), komunikacyjną (dostosowanie języka do sytuacji komunikacyjnej) oraz społeczną (budowanie wspólnoty regionalnej, środowiskowej, narodowej);
 - 4) określa rolę języka w budowaniu obrazu świata.

ZAKRES ROZSZERZONY

- spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto stosuje podstawowe zasady pisowni polskiej (fonetyczną, morfologiczną, historyczną i konwencjonalną) w zachowaniu poprawności zapisu wypowiedzi.

III. Tworzenie wypowiedzi.

1. Elementy retoryki. Uczeń:

ZAKRES PODSTAWOWY

- 1) formułuje tezy i argumenty w wypowiedzi ustnej i pisemnej przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych;
- 2) wskazuje i rozróżnia cele perswazyjne w wypowiedzi literackiej i nieliterackiej;
- 3) rozumie i stosuje w tekstach retorycznych zasadę kompozycyjną (np. teza, argumenty, apel, pointa);
- 4) wyjaśnia, w jaki sposób użyte środki retoryczne (np. pytania retoryczne, wyliczenia, wykrzyknienia, paralelizmy, powtórzenia, apostrofy, przerzutnie, inwersje) oddziałują na odbiorcę;
- 5) rozróżnia typy argumentów, w tym argumenty pozamerytoryczne (np. odwołujące się do litości, niewiedzy, groźby, autorytetu, argumenty *ad personam*);
- 6) rozumie, na czym polega logika i konsekwencja toku rozumowania w wypowiedziach argumentacyjnych, i stosuje je we własnych tekstach;
- 7) odróżnia dyskusję od sporu i kłótni;
- 8) rozróżnia pragmatyczny i etyczny wymiar obietnic składanych w tekstach reklamy;
- 9) rozpoznaje elementy erystyki w dyskusji oraz ocenia je pod względem etycznym;
- 10) rozumie zjawisko nowomowy; określa jego cechy i funkcje w tekście.

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

ZAKRES PODSTAWOWY

- 1) zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie;
- 2) buduje wypowiedź w sposób świadomy, ze znajomością jej funkcji językowej, z uwzględnieniem celu i adresata, z zachowaniem zasad retoryki;
- 3) reaguje na przejawy agresji językowej, np. zadając pytania, prosząc o rozwinięcie lub uzasadnienie stanowiska, wykazując sprzeczność wypowiedzi;
- 4) zgodnie z normami formułuje pytania, odpowiedzi, oceny, redaguje informacje, uzasadnienia, komentarze, głos w dyskusji;
- 5) tworzy formy użytkowe: protokół, opinię, zażalenie; stosuje zwroty adresatywne, etykietę językową;
- 6) tworzy spójne wypowiedzi w następujących formach gatunkowych: wypowiedź o charakterze argumentacyjnym, referat, szkic interpretacyjny, szkic krytyczny, definicja, hasło encyklopedyczne, notatka syntetyzująca;
- 7) odróżnia streszczenie od parafrazy; funkcjonalnie stosuje je w zależności od celu wypowiedzi;
- 8) tworzy plan kompozycyjny i dekompozycyjny tekstów o charakterze argumentacyjnym;

ZAKRES ROZSZERZONY

- spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:
- 1) odróżnia elementy stałe i fakultatywne przemówień;
 - 2) stosuje różne typy dowodzenia w wypowiedzi (indukcyjne, dedukcyjne, sylogizmy);
 - 3) rozpoznaje wywód o charakterze demagogicznym oraz metodę pytań podchwytliwych i sugerujących;
 - 4) rozumie pojęcie rubaszości i sarkazmu, wskazuje ich funkcje w tekście oraz przedstawia propozycję odczytania;
 - 5) rozróżnia ironię w zależności od celu: satyrycznego, parodystycznego, przejawu drwiny i sarkazmu.

ZAKRES ROZSZERZONY

- spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto tworzy spójne wypowiedzi w następujących formach: esej, interpretacja porównawcza, reportaż, felieton.

- 9) stosuje retoryczne zasady kompozycyjne w tworzeniu własnego tekstu; wygłasza mowę z uwzględnieniem środków pozajęzykowych;
- 10) w interpretacji przedstawia propozycję odczytania tekstu, formułuje argumenty na podstawie tekstu oraz znanych kontekstów, w tym własnego doświadczenia, przeprowadza logiczny wywód służący uprawomocnieniu formułowanych sądów;
- 11) stosuje zasady poprawności językowej i stylistycznej w tworzeniu własnego tekstu; potrafi weryfikować własne decyzje poprawnościowe;
- 12) wykorzystuje wiedzę o języku w pracy redakcyjnej nad tekstem własnym, dokonuje korekty tekstu własnego, stosuje kryteria poprawności językowej.

IV. Samokształcenie.

ZAKRES PODSTAWOWY

- 1) rozwija umiejętność pracy samodzielnej między innymi przez przygotowanie różnorodnych form prezentacji własnego stanowiska;
- 2) porządkuje informacje w problemowe całości poprzez ich wartościowanie; syntetyzuje poznawane treści wokół problemu, tematu, zagadnienia oraz wykorzystuje je w swoich wypowiedziach;
- 3) korzysta z literatury naukowej lub popularnonaukowej;
- 4) sporządza bibliografię i przypis bibliograficzny, także źródeł elektronicznych;
- 5) dokonuje krytycznej selekcji źródeł;
- 6) wybiera z tekstu odpowiednie cytaty i stosuje je w wypowiedzi;
- 7) wzbogaca swoją wypowiedź pozajęzykowymi środkami komunikacji;
- 8) posługuje się słownikami ogólnymi języka polskiego oraz słownikami specjalistycznymi (np. etymologicznymi, frazeologicznymi, skrótów, gwarowymi), także w wersji on-line;
- 9) wykorzystuje multimedialne źródła informacji oraz dokonuje ich krytycznej oceny;
- 10) gromadzi i przetwarza informacje, sporządza bazę danych;
- 11) korzysta z zasobów multimedialnych, np. z: bibliotek, słowników on-line, wydawnictw e-book, autorskich stron internetowych; dokonuje wyboru źródeł internetowych, uwzględniając kryterium poprawności rzeczowej oraz krytycznie ocenia ich zawartość;
- 12) wykorzystuje formę projektu w przygotowaniu i prezentowaniu oraz popularyzowaniu swoich zainteresowań i osiągnięć;
- 13) zna pojęcie hipertekstu; rozpoznaje jego realizacje internetowe oraz pozainternetowe; określa ich funkcje w komunikacji, umiejętnie z nich korzysta w gromadzeniu informacji.

ZAKRES ROZSZERZONY

- spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:
- 1) sięga do literatury naukowej, aby pogłębiać swoją wiedzę przedmiotową;
 - 2) włącza się w życie kulturalne szkoły, regionu.

Ważnym uzupełnieniem powyższych treści jest lista lektur przewidzianych dla III poziomu edukacji. Jej podstawę stanowią wybrane dzieła klasyki polskiej i światowej od antyku po współczesność. Obejmuje ona lektury obowiązkowe oraz uzupełniające, przy czym wybór tych ostatnich pozostaje w gestii nauczyciela, który jest zobowiązany omówić w każdej klasie dwie pozycje książkowe z listy ministerialnej. Lektura uzupełniająca może zostać dopełniona przez nauczyciela innymi utworami z epoki (spoza ministerialnego zestawienia), pogłębiającymi jej literacki i kulturowy obraz – w poniższej tabeli oznaczono je gwiazdką.

KLASA I

LEKTURA OBOWIĄZKOWA

ZAKRES PODSTAWOWY

- Biblia, w tym fragmenty Księgi Rodzaju, Księgi Hioba, Księgi Koheleeta, Pieśni nad Pieśniami, Księgi Psalmów (Psalm 1, Psalm 130), Apokalipsy wg św. Jana;
- Jan Parandowski, *Mitologia*, część I: Grecja (mity o Prometeuszu, Syzyfie, Orfeuszu i Eurydyce, mity o wojnie trojańskiej i o Labdakidach);
- Homer, *Iliada* (fragmenty), *Odyseja* (fragmenty);
- Sofokles, *Antygona*;
- Horacy – wybrane utwory (*O co poeta prosi Apollina*, *Do młodzieży*, *Do Mecenasa*, *Wybudowałem pomnik*);
- *Rozmowa Mistrza Polikarpa ze Śmiercią* (fragmenty);
- Gall Anonim, *Kronika polska* (fragmenty);
- *Pieśń o Rolandzie* (fragmenty);
- *Legenda o św. Aleksym* (fragmenty);
- *Kwiatki świętego Franciszka z Asyżu* (fragmenty);
- *Bogurodzica*;
- *Lament świętokrzyski* (fragmenty);
- Dante Alighieri, *Boska komedia* (fragmenty);
- Jan Kochanowski, wybrane pieśni, w tym: *Pieśń IX* ks. I, *Pieśń V* ks. II; psalmy, w tym *Psalm 13*, *Psalm 47*; tren IX, X, XI, XIX; *Odprawa posłów greckich*;
- Piotr Skarga, *Kazania sejmowe* (fragmenty);
- William Szekspir, *Romeo i Julia*, *Makbet*;
- Mikołaj Sęp Szarzyński, *Sonet IV. O wojnie naszej...*, *Sonet V. O nietrwącej miłości...*
- Daniel Naborowski, *Marność*, *Krótkość żywota*, *Cnota grunt wszystkimu*, *Do Anny*, *Na oczy królowny...*
- Jan Andrzej Morsztyn, *Do trupa*, *Niestatek*
- Jan Chryzostom Pasek, *Pamiętniki* (fragmenty);
- Moliere, *Skąpiec*;
- Ignacy Krasicki, *Hymn do miłości ojczyzny*, wybrane satyry (*Do króla*, *Pijaństwo*, *Świat zepsuty*);
- Franciszek Karpiński, wybór sielanek (*Do Justyny*, *Tęskność na wiosnę*, *Laura i Filon*) i liryki religijnej (*Pieśń wieczorna*, *O deszcz*).

ZAKRES ROZSZERZONY

Utwory wskazane dla zakresu podstawowego, a ponadto:

- Platon, *Państwo* (fragmenty);
- Arystoteles, *Poetyka*, *Retoryka* (fragmenty);
- Arystofanes, *Chmury*;
- Jan Parandowski, *Mitologia*, część II: Rzym (mit o założeniu Rzymu);
- Wergiliusz, *Eneida* (fragmenty);
- św. Augustyn, *Wyznania* (fragmenty);
- św. Tomasz z Akwinu, *Summa teologiczna* (fragmenty);
- François Villon, *Wielki testament* (fragmenty);
- Michel de Montaigne, *Próby* (fragmenty);
- François Rabelais, *Gargantua i Pantagruel* (fragmenty);
- Jan Kochanowski, *Treny* (jako cykl poetycki);
- Piotr Skarga, *Żywoty świętych* (fragmenty);
- William Szekspir, *Hamlet*.

LEKTURA UZUPEŁNIAJĄCA

- Sofokles, *Król Edyp*;
 - Robert Graves, *Mity greckie* (mit o Narcyzie)*;
 - *Dzieje Tristana i Izoldy* (fragmenty);
 - Wincenty Kadłubek, *Kronika polska** (fragmenty);
 - Jan Długosz, *Roczniki** (fragmenty);
 - *Skarga umierającego* (fragmenty)*;
 - Francesco Petrarca, *Sonet 90**, *Sonet 134**;
 - Giovanni Boccaccio, *Sokół*;
 - Mikołaj Rej, *Żywot człowieka poczciwego* (fragmenty);
 - Jan Kochanowski, *Pieśń XIX ks. II**, *Pieśń XX ks. I**, *Pieśń IX ks. I**, *Pieśń IX ks. II**, *Pieśń XXV ks. II**, *Pieśń XXIV ks. II**; *Pieśń świętojańska o Sobótce**; wybór fraszek (*Człowiek boże igrzysko**, *Ku Muzom**, *O żywocie ludzkim**, *Do gór i lasów**, *Na lipę**, *Raki**), Psalm 128*;
 - Szymon Szymonowicz, *Żeńcy* (fragmenty)*;
 - Andrzej Frycz Modrzewski, *O poprawie Rzeczypospolitej* (fragmenty);
 - Józef Baka, *Młodym uwaga**;
 - Jędrzej Kitowicz, *Opis obyczajów za czasów panowania Augusta III* (fragmenty);
 - Wacław Potocki, *Transakcja wojny chocimskiej* (fragmenty); *Zbytki polskie**, *Nierządem Polska stoi**;
 - Adam Naruszewicz, *Balon**;
 - Ignacy Krasicki, *Monachomachia* (fragmenty); *Mikołaja Doświadczynskiego przypadki** (fragmenty);
 - Franciszek Karpiński, *Żale Sarmaty**;
 - Julian Ursyn Niemcewicz, *Powrót posła*;
 - Stanisław Staszic, *Przestrogi dla Polski* (fragmenty);
 - Stanisław Trembecki, *Powązki. Idylla* (fragmenty);
 - Franciszek Kniaźnin, *Dwie lipy*.
- Giovanni Pico della Mirandola, *Mowa o godności człowieka**;
 - Erazm z Rotterdamu, *Pochwała głupoty* (fragmenty);
 - Tomasz Morus, *Utopia* (fragmenty);
 - Kartezjusz, *Rozprawa o metodzie** (fragmenty);
 - Blaise Pascal, *Myśli** (fragmenty);
 - John Donne, *Sonet VI**;
 - John Locke, *Rozważania dotyczące rozumu ludzkiego**;
 - Immanuel Kant, *Co to jest oświecenie**;
 - Jean-Jacques Rousseau, *Julia, czyli Nowa Heloiza* (fragmenty);
 - Wolter, *Kandyd* (fragmenty).

* Lektura uzupełniająca nieujęta w podstawie programowej.

KLASA II

LEKTURA OBOWIĄZKOWA

ZAKRES PODSTAWOWY

- Adam Mickiewicz, *Oda do młodości, Romantyczność* i inne wybrane ballady, *Sonetny krymskie* (wybrane utwory); *Konrad Wallenrod*; *Dziady* cz. III;
- Juliusz Słowacki, *Kordian, Grób Agamemnona* (fragmenty), *Testament mój* i inne wybrane wiersze;
- Zygmunt Krasiński, *Nie-Boska komedia*;
- Cyprian Kamil Norwid, wybrane wiersze;
- Henryk Sienkiewicz, *Potop*;
- Bolesław Prus, *Lalka, Z legend dawnego Egiptu*;
- Eliza Orzeszkowa, *Gloria victis*;
- Adam Asnyk, wybór wierszy;
- Fiodor Dostojewski, *Zbrodnia i kara*;
- wybrane teksty publicystyczne.

ZAKRES ROZSZERZONY

- wybrane utwory poetyckie romantycznej literatury europejskiej;
- Juliusz Słowacki, *Lilla Weneda*;
- Cyprian Kamil Norwid, *Bema pamięci żałobny rapsod, Fortepian Szopena, Czarne kwiaty* (fragmenty), *Pro-methidion* (fragmenty);
- Honoré de Balzac, *Ojciec Goriot*;
- Gustaw Flaubert, *Pani Bovary*.

LEKTURA UZUPEŁNIAJĄCA

- Johann Wolfgang Goethe, *Cierpienia młodego Wertera* (fragmenty), *Faust* (fragmenty);
- George Byron, *Giaur* (fragmenty);
- Adam Mickiewicz, *Dziady* cz. IV;
- Maria Konopnicka, wybór wierszy.

* Lektura uzupełniająca nieujęta w podstawie programowej.

KLASA III

LEKTURA OBOWIĄZKOWA

ZAKRES PODSTAWOWY

- wybrane wiersze następujących poetów: Jan Kaspro-
wicz, Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Leopold Staff;
- Stanisław Wyspiański, *Wesele*;
- Władysław Stanisław Reymont, *Chłopi* (tom I – *Jesień*);
- Stefan Żeromski, *Rozdziobią nas kruki, wrony...*, *Przed-
wiośnie*;
- Witold Gombrowicz, *Ferdydurke* (fragmenty);
- wybrane wiersze następujących poetów: Bolesław
Leśmian, Julian Tuwim, Jan Lechoń, Maria Pawlikow-
ska-Jasnorzewska, Kazimiera Iłakowiczówna, Julian
Przyboś, Józef Czechowicz, Krzysztof Kamil Baczyń-
ski, Tadeusz Gajcy;
- Tadeusz Borowski, *Proszę państwa do gazu, Ludzie,
którzy szli*;
- Gustaw Herling-Grudziński, *Inny świat*;
- Hanna Krall, *Zdążyć przed Panem Bogiem*.

LEKTURA UZUPEŁNIAJĄCA

- Stefan Żeromski, *Echa leśne*;
- Joseph Conrad, *Lord Jim*;
- Zofia Nałkowska, *Granica*;
- Kazimierz Moczarski, *Rozmowy z katem* (fragmenty);
- Zofia Nałkowska, *Przy torze kolejowym* (z tomu *Me-
daliony*).

* Lektura uzupełniająca nieujęta w podstawie programowej.

- Friedrich Schiller, *Rękawiczka**;
- Johann Wolfgang Goethe, *Król olch**;
- Edgar Allan Poe, wybrane opowiadanie;
- Bolesław Prus, *Omyłka**, *Kroniki tygodniowe** (wybra-
ne utwory);
- Henryk Sienkiewicz, *Listy z podróży do Ameryki** (wy-
brane utwory).

ZAKRES ROZSZERZONY

- Stanisław Wyspiański, *Noc listopadowa*;
- Franz Kafka, *Proces* (fragmenty);
- Stanisław Ignacy Witkiewicz, *Szewcy*;
- Bruno Schulz, wybrane opowiadania z tomu *Sklepy
cynamonowe*;
- Michaił Bułhakow, *Mistrz i Małgorzata*.

- Stanisław Przybyszewski, *Confiteor** (fragmenty);
- Gabriela Zapolska, *Moralność pani Dulskiej*;
- Władysław Stanisław Reymont, *Chłopi* (tom II – *Zima*);
- Stefan Żeromski, *Wierna rzeka** (fragmenty);
- Ida Fink, wybrane opowiadania (np. *Wariat, Zabawa
w klucz* z tomu *Skrawek czasu**);
- Mieczysław Abramowicz, wybrane opowiadanie
z tomu *Każdy przyniósł, co miał najlepszego**.

KLASA IV LICEUM ORAZ KLASY IV i V** TECHNIKUM

LEKTURA OBOWIĄZKOWA

ZAKRES PODSTAWOWY

- wybrane wiersze następujących poetów: Stanisław Baliński (wybrane wiersze z okresu emigracyjnego), Kazimierz Wierzyński (wybrane wiersze z okresu emigracyjnego), Czesław Miłosz (w tym wybrane wiersze z tomu *Ocalenie*), Tadeusz Różewicz, Miron Białoszewski, Jarosław Marek Rymkiewicz, Wisława Szymborska, Zbigniew Herbert (w tym wybrane wiersze z tomów *Pan Cogito* oraz *Raport z oblężonego miasta*), Halina Poświatowska, Stanisław Barańczak, Marcin Świetlicki, Jan Polkowski, Wojciech Wencel;
- Czesław Miłosz, *Traktat moralny* (fragmenty);
- Albert Camus, *Dżuma*;
- George Orwell, *Rok 1984*;
- Józef Mackiewicz, *Droga donikąd* (fragmenty);
- Sławomir Mrożek, *Tango*;
- Marek Nowakowski, *Raport o stanie wojennym* (wybrane opowiadanie); *Góra „Edek”* (z tomu *Prawo prerii*);
- Jacek Dukaj, *Katedra* (z tomu *W kraju niewiernych*);
- Antoni Libera, *Madame*;
- Andrzej Stasiuk, *Miejsce* (z tomu *Opowieści galicyjskie*);
- Olga Tokarczuk, *Profesor Andrews w Warszawie* (z tomu *Gra na wielu bębenkach*);
- Ryszard Kapuściński, *Podróże z Herodotem* (fragmenty);
- wybrane utwory okresu stanu wojennego;
- powojenna piosenka literacka – wybrane utwory Ewy Demarczyk, Jacka Kaczmarskiego, Wojciecha Młynarskiego, Agnieszki Osieckiej oraz wybrane teksty *Kabaretu Starszych Panów*.

LEKTURA UZUPEŁNIAJĄCA

- wybrane wiersze następujących poetów: Anna Kamieńska, Anna Świrszczyńska, Julia Hartwig, Stanisław Grochowiak, Edward Stachura;
- Leopold Tyrmand, *Dziennik 1954* (fragmenty).

ZAKRES ROZSZERZONY

- Janusz Głowacki, *Antygona w Nowym Jorku*;
- Tadeusz Konwicki, *Mała apokalipsa*;
- Jorge Luis Borges, wybrane opowiadanie;
- Sławomir Mrożek, wybrane opowiadania;
- wybrane eseje następujących autorów: Jerzy Stempowski, Gustaw Herling-Grudziński, Zbigniew Herbert, Zygmunt Kubiak, Jarosław Marek Rymkiewicz (co najmniej po jednym utworze);
- wybrane teksty z aktualnych numerów miesięczników oraz kwartalników literackich i kulturalnych.

* Lektura uzupełniająca nieujęta w podstawie programowej.

** Podział na klasy IV i V technikum ujęto w ramowym rozkładzie materiału *Sztuka wyrazu*.

Autorzy serii podręczników *Sztuka wyrazu* uzupełnili tę propozycję tekstami literackimi, które pozwalają zbudować szerszy kontekst poznawczy dla interpretowanych dzieł. W skład tej listy wchodzi zarówno utwory z epoki, jak i współczesne. Poprzez reinterpretację idei i motywów teksty te pokazują ewolucję i rozwój sposobu postrzegania przez człowieka różnych zjawisk kultury i idei. Mają one inspirować i zachęcać do refleksji, a także do dalszych, samodzielnych już, poszukiwań. W poniższej tabeli zestawiono przykładowe teksty kultury ze wskazaniem na poszczególne klasy i zakresy wymagań edukacyjnych.

PRZYKŁADOWE TEKSTY STANOWIĄCE KONTEKST

KLASA I

ZAKRES PODSTAWOWY

- Margaret Atwood, *Penelopiada* (fragmenty);
- Milan Kundera, *Nieznosna lekkość bytu* (fragmenty);
- Umberto Eco, *Imię róży* (fragmenty);
- Kazimiera Iłakowiczówna, *Antygono, patronko sióstr*;
- Miron Białoszewski, *Wywiad*;
- Henryk Sienkiewicz, *Ogniem i mieczem* (fragmenty);
- Ewa Lipska, *Egzamin*;
- Maria Pawlikowska-Jasnorzewska, *Laura i Filon*;
- Julian Tuwim, *Rzecz czarnoleska*;
- Jarosław Marek Rymkiewicz, *Lament księdza Baki*;
- Wojciech Młynarski, *Mistrzostwa w narzekaniu*.

ZAKRES ROZSZERZONY

- Józef Tischner, *Kłamstwo polityczne*;
- Zbigniew Herbert, *Tren Fortynbrasa*.

KLASA II

ZAKRES PODSTAWOWY

- Maria Janion, *Życie pośmiertne Konrada Wallenroda* (fragmenty);
- Władysław Broniewski, *Ballady i romanse*;
- Marcin Kołodziejczyk, *Dysforia. Przypadki mieszczan polskich* (fragmenty);
- Jacek Kaczmarski, *Lalka, czyli polski pozytywizm*;
- Tadeusz Konwicki, *Kompleks polski* (fragmenty).

ZAKRES ROZSZERZONY

- Arthur Conan Doyle (wybrane opowiadanie);
- Ryszard Kapuściński, *Lapidarium* (fragmenty).

KLASA III

ZAKRES PODSTAWOWY

- Tadeusz Boy-Żeleński, *Plotka o „Weselu”* (fragmenty);
- Andrzej Bursa, *Wernyhora*;
- Andrzej Stasiuk, *Białe kruk* (fragmenty);
- Czesław Miłosz, *Zniewolony umysł* (fragmenty);
- Jan Józef Szczepański, *Przed nieznanym trybunałem* (fragmenty);
- Gustaw Herling-Grudziński, *Dziennik pisany nocą* (fragmenty).

ZAKRES ROZSZERZONY

- Tadeusz Boy-Żeleński, *Znaszli ten kraj?* (fragmenty);
- Czesław Miłosz, *Ars poetica?*;
- Rafał Wojaczek, *Prośba*;
- Jacek Dehnel, *Czarny Disneyland* (z tomu *Młodszy księgowy*).

KLASA IV LICEUM I TECHNIKUM

ZAKRES PODSTAWOWY

- Agnieszka Osiecka, *Szeptni czterdziestoletni* (fragmenty)***;
- Marian Brandys, *Dzienniki* (fragmenty).

ZAKRES ROZSZERZONY

- Janusz Głowacki, *Z głowy* (fragmenty)***.

*** Tylko dla liceum ogólnokształcącego.

- Agnieszka Osiecka, *Szpetni czterdziestoletni* (fragmenty).

- Janusz Głowacki, *Z głowy* (fragmenty).

Podstawa programowa zaleca także wykorzystanie na lekcjach języka polskiego dzieł teatralnych i filmowych, które należy traktować i jako konteksty, i jako samodzielne dzieła artystyczne warte odrębnej refleksji analityczno-interpretacyjnej. W poniższym zestawieniu zamieszczono dzieła ujęte przez autorów serii *Sztuka wyrazu* w ścieżce filmowo-teatralnej. Część tytułów (oznaczono je gwiazdką) jest propozycją autorską, spoza listy ministerialnej.

ŚCIEŻKA FILMOWO-TEATRALNA

Klasa I

- *Dekalog. Jeden*, reż. Krzysztof Kieślowski;
- *Braveheart*, reż. Mel Gibson^{1*};
- *H.*, reż. Jan Klata*;
- *Dziewczyna z perłą*, reż. Peter Webber*.

Klasa II

- *Frankenstein*, reż. Kenneth Branagh*;
- *Lawa. Opowieść o „Dziadach” Adama Mickiewicza*, reż. Tadeusz Konwicki;
- *Lalka*, reż. Jerzy Has*;
- *Zbrodnia i kara*, reż. Piotr Dumąła*.

Klasa III

- *Wesele*, reż. Andrzej Wajda*;
- *Moralność pani Dulskiej*, reż. Tomasz Zygadło;
- *Szewcy*, reż. Marcel Kochańczyk*;
- *Dzisiejsze czasy*, reż. Charlie Chaplin*.

Klasa IV liceum ogólnokształcącego, klasy IV i V technikum

- *Umarła klasa*, reż. Tadeusz Kantor*;
- *Emigranci*, reż. Kazimierz Kutz;
- *Zezowate szczęście*, reż. Andrzej Munk.

Autorzy podstawy programowej eksponują potrzebę i znaczenie samokształcenia, co podkreślili ujęciem go jako odrębnego (czwartego) obszaru kształcenia. Proponują teksty służące uczniowi do samodzielnego poszerzania i pogłębiania wiedzy, między innymi z zakresu historii literatury, historii, wiedzy o kulturze (obejmującej film, muzykę, sztuki plastyczne), filozofii, nauki o języku. Są to:

- 1) *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, red. Jerzy Bralczyk;
- 2) Jan Białostocki, *Sztuka cenniejsza niż złoto. Opowieść o sztuce europejskiej*;
- 3) *Człowiek Grecji*, red. Jean-Pierre Vernant;
- 4) *Człowiek renesansu*, red. Eugenio Garin;
- 5) Umberto Eco, *Sztuka i piękno w średniowieczu*;
- 6) Karol Estreicher, *Historia sztuki w zarysie*;
- 7) *Formy i normy, czyli poprawna polszczyzna w praktyce*, red. Katarzyna Kłosińska;
- 8) Johan Huizinga, *Jesień średniowiecza*;
- 9) Jacques Le Goff, *Człowiek średniowiecza*;
- 10) Władysław Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*;
- 11) Jacek Kowalski, *Niezbędnik Sarmaty*;
- 12) Tadeusz Lubelski, *Historia kina polskiego. Twórcy, filmy, konteksty*;

¹ Film lub spektakl nieujęty w podstawie programowej.

- 13) Jan Miodek, *Słownik ojczyzny polszczyzny*;
- 14) Anna Nasiłowska, *Literatura okresu przejściowego 1975–1996*;
- 15) Ewelina Nurczyńska-Fidelska, Barbara Parniewska, Ewa Popiel-Popiołek, Halina Ulińska, *Film w szkolnej edukacji humanistycznej*;
- 16) Maria Ossowska, *Ethos rycerski i jego odmiany*;
- 17) *Popularna encyklopedia mass mediów*, red. Józef Skrzypczak;
- 18) *Praktyczna stylistyka nie tylko dla polonistów*, red. Edyta Bańkowska i Agnieszka Mikołajczuk;
- 19) Zbigniew Raszewski, *Krótką historia teatru polskiego*;
- 20) Teresa Skubalanka, *Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje*;
- 21) Stanisław Stabryła, *Starożytna Grecja*;
- 22) Anna Świderkówna, *Hellenika. Wizerunek epoki od Aleksandra do Augusta; Rozmowy o Biblii*;
- 23) *Wielka encyklopedia Polski*, t. 1. i 2.;
- 24) Władysław Tatarkiewicz, *Historia filozofii; Dzieje sześciu pojęć; Droga przez estetykę*;
- 25) Mieczysław Tomaszewski, *Muzyka w dialogu ze słowem. Próby, szkice, interpretacje*;
- 26) Lidia Winniczuk, *Ludzie, zwyczaje, obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*.

W zakresie samokształcenia, zgodnie z zaleceniami podstawy programowej i intencjami autorów serii *Sztuka wyrazu*, dużo miejsca przeznaczono na zagadnienia związane z własnością intelektualną. Ważnym zadaniem polonisty będzie wyczerpanie uczniów na kwestie przestrzegania praw autorskich oraz legalności sposobów pozyskiwania tekstów kultury, a także na etyczny aspekt korzystania ze źródeł podczas pracy własnej.

Zakres treści edukacyjno-wychowawczych języka polskiego służy skutecznemu kształceniu kompetencji kluczowych, potrzebnych współczesnemu człowiekowi, aby odnaleźć się w dzisiejszym świecie i swobodnie w nim funkcjonować. W naturalny sposób najpełniej realizowana jest pierwsza kompetencja: porozumiewanie się w języku ojczystym. Obejmuje ona nie tylko nabywanie sprawności językowej poprzez poszerzanie zasobu leksykalnego czy wiedzy gramatycznej oraz umiejętne ich wykorzystywanie w różnych sytuacjach. Niezwykle istotne jest także uwrażliwienie na piękno języka oraz umiejętność stosowania go do budowania odpowiedzialnej i pełnej empatii relacji – dialogu z drugim człowiekiem. Sprzyja temu dobór tekstów kultury oraz wynikająca z nich refleksja interpretacyjna.

W naturalny sposób szkoła przyczynia się do nabywania i doskonalenia umiejętności uczenia się. Kompetencję tę szczególnie rozwija czwarty obszar edukacyjny – samokształcenie. Autorzy serii *Sztuka wyrazu* wskazują młodemu człowiekowi ważne dla jego samorozwoju teksty kultury i opracowania naukowe. Służy temu stała część podręcznika zatytułowana *Rekomendacje*. Dołożono starań, aby polecenia do tekstów sprzyjały mądrej autorefleksji i wyzwalały potrzebę zgłębiania problemu. W tej kompetencji mieści się też umiejętność gospodarowania czasem i informacjami podczas pracy samodzielnej i pracy w grupie. Rozwijaniu tych umiejętności służą między innymi proponowane metody aktywizujące (debata oksfordzka, dyskusja, projekt). Ważnym aspektem tej kompetencji jest rozwijanie u ucznia motywacji oraz wiary we własne siły. Realizacji tego celu służy odpowiedni – motywująco-wspierający – system oceniania.

Umiejętności uczenia się sprzyja kompetencja informatyczna, szczególnie ważna w dzisiejszym świecie. Nieocenionym, a dla uczniów z pewnością najatrakcyjniejszym źródłem wiedzy jest internet. Oprócz niewątpliwych korzyści, jakie niesie bogactwo pozyskiwanych informacji, stanowi on także zagrożenie. Nauczyciel powinien przestrzegać uczniów przed nieodpowiedzialnym korzystaniem z internetu, uczulać na wiarygodność pozyskiwanych informacji. Technologie społeczeństwa informacyjnego to także komputer i jego możliwości: edytor tekstu, przechowywanie informacji, różnorodne możliwości ich graficznej czy multimedialnej prezentacji. Wszystko to z powodzeniem można zastosować podczas zajęć z języka polskiego. W serii *Sztuka wyrazu* wykorzystano ten potencjał, tworząc: interaktywny multipodręcznik, aplikację *SłuchApka*, gry on-line (*Toposy*), wykłady, prelekcje, filmy edukacyjne (*Labirynty wiedzy, Labirynty sztuki, Klucze do obrazów*) – z myślą zarówno o nauczycielu, jak i uczniu.

W ramach zajęć z języka polskiego rozwijane są ważne kompetencje społeczne i obywatelskie. Zakładają one przygotowanie do aktywnego, odpowiedzialnego i twórczego udziału w społeczeństwie obywatelskim z uwzględnieniem jego różnorodności. Za pośrednictwem starannie dobranych, wartościowych tekstów kultury młodzież uczy się postaw tolerancji i otwartości, wrażliwości i empatii oraz respektowania takich wartości, jak wolność, równość, sprawiedliwość, demokracja.

Przedmiot *język polski*, z założenia interdyscyplinarny i obejmujący podstawy wiedzy o sztuce oraz orientację w różnych zjawiskach kultury, szczególnie nadaje się do kształcenia świadomości i ekspresji kulturalnej. Kompetencja ta zakłada również czerpanie przyjemności z uczestnictwa – biernego bądź aktywnego (twórczego)

i współuczestniczącego) – w rozmaitych wydarzeniach kulturalnych. Omawiane na zajęciach teksty kultury: utwory literackie, spektakle teatralne, filmy inspirują do własnych artystycznych poszukiwań, a także do różnorodnych prób ekspresji osobistych doświadczeń i emocji. Rolą polonisty jest wspierać młodego człowieka w rozwoju i spełnianiu jego artystycznych potrzeb.

Kolejna istotna kompetencja kluczowa rozwijana na języku polskim to aktywność i przedsiębiorczość. Kształtowanie tych cech (należy do nich także kreatywność oraz inicjatywa) odbywa się między innymi poprzez rozwijanie umiejętności zarządzania projektem. Metoda projektu stanowi interesującą propozycję dydaktyczną, ponieważ skutecznie wspiera niemal wszystkie kompetencje kluczowe: społeczne, porozumiewania się w języku ojczystym, umiejętność uczenia się (w tym umiejętność zbierania informacji i gospodarowania czasem), świadomość i ekspresję kulturalną, a także kompetencje informatyczne.

Sposoby osiągnięcia celów kształcenia i wychowania

Dla polonisty najpoważniejszym wyzwaniem, od którego zależy powodzenie w realizacji pozostałych celów, jest zachęcenie ucznia do sięgnięcia po książkę, przekonanie go do literatury, do uznania jej wartości. Alarmująco niski poziom czytelnictwa w Polsce to bezsporny fakt, potwierdzony nie tylko badaniami naukowymi, ale i nauczycielskim doświadczeniem. Bardzo wielu (zbyt wielu) młodym ludziom literatura wydaje się archaicznym przeżytkiem, w dodatku często pisanym niezrozumiałym dla nich językiem. Stąd właśnie wziął się pomysł rozpoczynania tematów literackich w podręcznikach z serii *Sztuka wyrazu* krótkim wprowadzeniem pod wspólnym hasłem *Porozmawiajmy*. Ich celem jest zachęcenie ucznia do lektury oraz przybliżenie tematyki utworu. Ową zachętą są intrygujące lub prowokujące do myślenia pytania bądź też zwrócenie uwagi na ciekawy problem.

IKONOGRAFIA

Pracę z podręcznikiem, sięganie do tekstów ułatwi i uatrakcyjni bogata ikonografia, na którą składają się starannie dobrane, barwne reprodukcje dzieł sztuki. Stanowią one ważny komentarz do omawianego dzieła i jego epoki. Dla niektórych – z uwagi na ich wartość kulturową – przygotowano propozycje odrębnych zajęć lekcyjnych. Kontakt z reprodukcjami i próby pogłębionej interpretacji dzieł sztuk plastycznych pomagają kształtować wrażliwego na sztukę, świadomego odbiorcę dzieł kultury.

Istotnym elementem wspierającym ucznia w procesie zdobywania wiedzy są barwne infografiki i mapy myśli, w przystępny i interesujący sposób przybliżające przyswajane treści.

Struktura podręcznika jest stała dla wszystkich omawianych epok. Każdy z okresów historycznoliterackich poprzedzony został wprowadzeniem zawierającym najistotniejsze informacje, przedstawiającym tło historyczne epoki, dominujący światopogląd, najwybitniejszych przedstawicieli, kierunki filozoficzne, artystyczne, literackie. Część informacji – dla większej przejrzystości przekazu – została ujęta w formie tabeli. Ważnym elementem jest oś czasu, która w czytelny sposób i z wykorzystaniem bogatej ikonografii zestawia chronologicznie najważniejsze dla danej epoki wydarzenia, dzieła i postaci. Dzięki niej uczeń jest w stanie nie tylko umiejscowić w czasie określone wydarzenia i zjawiska, ale też – ponieważ zestawia ona ważne wydarzenia z obszaru kultury judeochrześcijańskiej i grecko-rzymskiej, a na późniejszych etapach kształcenia: Polski i Europy – pozwala śledzić wzajemne wpływy kulturowe.

RÓŻNICOWANIE POZIOMU TRUDNOŚCI

Autorzy podręcznika uwzględnili też uwarunkowania wynikające z poziomu dojrzałości emocjonalnej i intelektualnej ucznia, wspierając w ten sposób proces jego rozwoju. Stąd wśród materiałów dodatkowych obecność ambitnych, ale interesujących tekstów kultury w klasie pierwszej i drugiej. Przykładem może być film *Braveheart*, ilustrujący etos rycerza i pozwalający podjąć z uczniami dyskusję o ważkich moralnie problemach. Podobne kryterium zadecydowało o odwołaniach do tekstów literackich w początkowych klasach edukacji ponadpodstawowej: na przykład do powieści Umberta Eco *Imię róży* czy wiersza Andrzeja Bursy *Święty Józef*. Od początku też inspirujące propozycje znajdują uczniowie ambitni, o rozwiniętych zainteresowaniach humanistycznych. Z myślą o ich potrzebach intelektualnych w zestawie utworów do analizy dla zakresu podstawowego w klasie pierwszej znalazły się na przykład takie dzieła, jak *Penelopiada* Margaret Atwood, *Nieznośna lekkość bytu* Milana Kundery czy *Dekalog*. Jeden w reżyserii Krzysztofa Kieślowskiego.

Wsparciem dla uczniów oraz zachętą do samokształcenia są ujęte na końcu każdej z epok *Rekomendacje*,

będące rodzajem bibliografii. Podzielone zostały na dwie grupy: *Przeczytaj* – obejmującej polecane teksty literackie, oraz *Obejrzyj* – zawierającej listę rekomendowanych tekstów kultury (filmów, spektakli). Oprócz posiadania oczywistego waloru poznawczego, pomagają one uczniowi doskonalić jego warsztat pracy i inspirują do samodzielnych już, twórczych poszukiwań.

Ponieważ podstawowe cele kształcenia odnoszą się do dwóch kategorii: wiedzy i umiejętności ucznia, w serii *Sztuka wyrazu* uczniowskie kompetencje są badane w kończących każdą z epok trzech odrębnych panelach pytań, zatytułowanych: *Wiem, Rozumiem i potrafię, Wykorzystuję i tworzę*.

METODY PRACY

Język polski należy do tych przedmiotów, które pozwalają wykorzystać różnorodne metody nauczania, poczynając od tych klasycznych, jak wykład, pogadanka, dyskusja, metoda heurezy, po nowoczesne – aktywizujące, wykorzystujące technologie informatyczne.

Cechą języka polskiego jest wysoki poziom interdyscyplinarności. Przedmiot ten obejmuje – oprócz treści związanych z literaturą – wiele zagadnień z różnych dziedzin wiedzy i obszarów zainteresowań: od ściśle humanistycznych, jak filozofia czy etyka, poprzez artystyczne, jak teatr czy film, po obszary bliższe naukom ścisłym, jak nauka o języku. Pozwala to na bardzo różnorodne formy zarówno aktywizacji, jak i aktywności uczniów – podczas zajęć lekcyjnych i poza nimi. Metody aktywizujące nie tylko pomagają zaangażować w pracę na lekcji większą liczbę uczniów, ale też są skuteczniejsze dydaktycznie. Warto sięgać do metod takich jak: burza mózgów, debata „za i przeciw”, debata oksfordzka, metaplan, metoda drzewka decyzyjnego, mapa myśli, metoda projektu. W przypadku języka polskiego metodą projektu można opracować wiele zagadnień: od badań nad lokalną gwarą po realizację filmu na określony temat. Zaletą tej metody jest nie tylko jej atrakcyjność dla uczniów, ale też ważne w dorosłym życiu kompetencje, które kształci: kreatywność, umiejętność pracy w zespole i skutecznego komunikowania się.

Osiąganiu celów dydaktycznych sprzyjają nowoczesne technologie. W większości szkół gabinety polonistyczne zaopatrzone są w tablice interaktywne bądź komputery, dlatego podręcznik *Sztuka wyrazu* został uzupełniony o swoją wersję cyfrową – multipodręcznik, przeznaczony dla nauczycieli. Został on wzbogacony o dodatkowe, multimedialne materiały dydaktyczne do wykorzystania na zajęciach lekcyjnych. Na „marginesach” znajdują się podpowiedzi i wskazówki metodyczne, dotyczące kolejnych etapów lekcji oraz pracy nad tekstem, pozwalające przeprowadzić pełne zajęcia dydaktyczne. Nauczyciel znajdzie tam także pomysły wykorzystania rozmaitych innych tekstów kultury (dostępnych w internecie krótkich filmów, dzieł teatralnych, malarskich czy muzycznych) budujących konteksty dla omawianego utworu czy zagadnienia. Większość z nich można wykorzystać jako materiał do dodatkowych ćwiczeń lekcyjnych.

Powszechność smartfonów zachęca, żeby i te urządzenia wykorzystać na lekcji. Interesujące rozwiązanie stanowi *SłuchApka*, darmowa aplikacja, która umożliwia odtwarzanie utworów literackich zamieszczonych w podręczniku (wystarczy zbliżyć smartfon do tekstu). Teksty czytane są przez znanych aktorów, co jest szczególnie przydatne przy interpretacji poezji. Aktywizacji uczniów, a w konsekwencji większej skuteczności nauczania służą gry. *Sztuka wyrazu* proponuje *Toposy* – w wersji on-line lub jako grę karcianą. Wsparciem dla nauczyciela, pozwalającym na ciekawe i angażujące ucznia prowadzenie zajęć, są filmy edukacyjne. Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe przygotowało – między innymi na potrzeby języka polskiego – serie filmowych wykładów: *Labirynty wiedzy*, *Labirynty sztuki*, *Klucze do obrazów*, *Pomosty*. Przemawiając nie tylko słowem, ale i obrazem, stanowią interesującą alternatywę dla tradycyjnego wykładu lekcyjnego.

INDYWIDUALIZACJA PROCESU NAUCZANIA

Bezsporny pozostaje wymóg indywidualizacji procesu nauczania. Innych metod pracy wymaga uczeń z dysfunkcjami rozwojowymi, innych – uczeń z różnymi postaciami niedostosowania społecznego, innych jeszcze – uczeń zdolny. Nauczyciel powinien modyfikować i dostosowywać metody przekazywania oraz sprawdzania wiedzy i umiejętności, jednak żadna z trudności nie upoważnia do obniżenia wymagań dotyczących treści nauczania. Należy pamiętać, że praca z uczniem o specjalnych potrzebach edukacyjnych wymaga współpracy z rodzicami, wychowawcą, innymi nauczycielami, pedagogiem szkolnym oraz przestrzegania zaleceń zawartych w opinii poradni psychologiczno-pedagogicznej.

W wypadku dysleksji rozwojowej (dysleksji, dysgrafii, dysortografii) wskazania do pracy z uczniem dotyczą między innymi: uwzględnienia dodatkowego czasu na wykonanie zadania (w związku z trudnościami z czytaniem i poprawnym zapisem); uwzględnienia w ocenie prac pisemnych złagodzonych wymagań (ale zgodnych

z kryteriami oceny ucznia z dysleksją rozwojową, wskazanych w *Informatorze maturalnym*) dotyczących kategorii zapisu, czyli ortografii i interpunkcji; nieobniżania oceny za niską estetykę pisma, przy czym w wypadku szczególnych problemów z czytelnością zapisu zaleca się umożliwienie uczniowi pisania na komputerze bądź odpowiedzi ustnej.

Uczniowie z zaburzeniami zachowania stanowią prawdziwe wyzwanie nawet dla doświadczonego pedagoga. Polonista pracujący z uczniem z zespołem Aspergera powinien wziąć pod uwagę jego trudności z rozumieniem znaczeń niedosłownych – na przykład wypowiedzi metaforycznej bądź ironicznej. Formułując polecenie, należy pamiętać o jasnym i czytelnym, precyzyjnie sformułowanym przekazie.

Indywidualnego podejścia wymagają uczniowie ze zdiagnozowaną nadpobudliwością ruchową połączoną z deficytem uwagi (ADHD). Aby nie rozpraszała ich dodatkowymi bodźcami, powinni siedzieć z przodu klasy, z dala od okna, blisko nauczyciela. Po sformułowaniu polecenia należy się upewnić, czy uczeń je rozumie. Warto na początku roku szkolnego określić zasady zachowania na lekcji i skrupulatnie je egzekwować. W miarę możliwości częściej powinno się nagradzać ucznia niż wyciągać konsekwencje z niepożądanych zachowań.

Zindywidualizowanych metod pracy wymaga oczywiście uczeń zdolny. Nie należy go zostawiać samemu sobie („I tak na pewno sobie poradzi”), lecz przeciwnie – zadaniem polonisty jest rozwijanie jego zainteresowań i talentów. Nauczyciel powinien wspierać ucznia zdolnego w jego samokształceniu: podpowiadać teksty kultury i wydarzenia naukowe bądź artystyczne, podejmować dyskusję na interesujące tematy. Pomagać mu w realizacji naukowych ambicji poprzez przygotowanie do udziału w olimpiadach i konkursach. Być opiekunem i doradcą w jego samodzielnych próbach literackich, artystycznych czy naukowych. W pracy z uczniem zdolnym – podobnie zresztą, jak i z każdym innym – warto stosować strategie oceniania kształtującego, pozwalające zarówno jemu samemu, jak i nauczycielowi monitorować postępy w przyswajaniu wiedzy i umiejętności.

Metody sprawdzania osiągnięć ucznia i kryteria oceniania

Zgodnie z podstawą programową układ treści nauczania ma charakter spiralny, co zakłada, że podczas wprowadzania nowego materiału nauczyciel powinien odwoływać się do wiedzy i umiejętności zdobytych wcześniej. Poziom kompetencji ucznia przyswojonych na wcześniejszych etapach edukacji można zbadać między innymi za pomocą testu diagnostycznego, przeprowadzanego na początku klasy pierwszej szkoły ponadpodstawowej.

Sprawdzanie osiągnięć ucznia powinno być systematyczne i przyjmować różne formy. Oprócz odpowiedzi ustnej, tradycyjnymi sposobami monitorowania pracy ucznia są pisemne formy sprawdzania wiedzy i umiejętności, jak kartkówka, sprawdzian, praca klasowa. Ocenie powinna także podlegać aktywność na zajęciach lekcyjnych, a także zaangażowanie w działania wykraczające poza standardowy czas lekcji – na przykład w realizację projektu. Podręcznym narzędziem diagnostycznym są części podręcznika: *Wiem, Rozumiem i potrafię, Wykorzystuję i tworzę*; pozwalają one systematycznie kontrolować zasób wiedzy i umiejętności ucznia.

Systematycznej i odpowiedzialnej kontroli postępów w nauce – i ze strony ucznia, i ze strony nauczyciela – sprzyja ocenianie kształtujące. Ma ono wiele zalet, jednak żeby w pełni je wykorzystać, należy ściśle stosować się do jego zasad. Uczniowie zatem powinni już na początku zajęć zostać poinformowani o czekających ich zadaniach i szczegółowych celach lekcji. Należy je sformułować w przystępny dla nich sposób, aby mogli skonfrontować wyniesione z zajęć własne kompetencje (wiedzę i umiejętności) z założonymi. Powinni też zawczasu poznać kryteria, zgodnie z którymi będą oceniani. Informacja zwrotna ze strony nauczyciela dotycząca postępów ucznia ma być wspierająca i eksponować jego pozytywne strony, ale też wskazywać, co i jak należy poprawić. Powinna w konstruktywny sposób budować pozytywną samoocenę ucznia. Uczniowie powinni mieć też możliwość wzajemnej oceny swoich osiągnięć. Ta strategia oceniania kładzie również nacisk na uświadamianie praktycznej przydatności przyswajanych umiejętności i wiedzy.

Aby ocena była możliwie obiektywna, pełna i rzetelna, wymagania edukacyjne powinny odzwierciedlać stopień opanowania wiedzy oraz nabyte umiejętności z zakresu przedmiotu nauczania według proponowanych kryteriów:

KRYTERIA WYMAGAŃ EDUKACYJNYCH	CELUJĄCY Uczeń:	BARDZO DOBRY Uczeń:	DOBRY Uczeń:	DOSTATECZNY Uczeń:	DOPUSZCZAJĄCY Uczeń:	NIEDOSTATECZNY Uczeń:
Stopień opanowania wiadomości	biegle opanował wszystkie wiadomości z zakresu programu nauczania lub dodatkowo przyswoił wiadomości wykraczające poza zakres programu nauczania	opanował wszystkie wiadomości z zakresu programu nauczania	wykazuje niewielkie braki w opanowaniu materiału programowego	ma braki w opanowaniu wiedzy z zakresu programu nauczania	wykazuje braki z zakresu podstawowych wiadomości objętych programem nauczania	ma liczne braki z zakresu podstawowych wiadomości objętych programem nauczania, co nie pozwala na kontynuację nauki w klasie wyższej
Rozumienie materiału nauczania	interpretuje zdobytą wiedzę w sposób samodzielny i oryginalny	samodzielnie interpretuje posiadane wiadomości	rozumie zdobytą wiedzę dzięki częściowej pomocy nauczyciela	rozumie zdobytą wiedzę dzięki pomocy nauczyciela	nie rozumie części materiału programowego	całkowicie nie rozumie wiadomości z zakresu programu nauczania
Stosowanie wiadomości	samodzielnie wykorzystuje zdobyte wiadomości w sytuacjach problemowych	samodzielnie stosuje nabyte wiadomości	stosuje zdobytą wiedzę przy niewielkiej pomocy nauczyciela	stosuje zdobytą wiedzę przy pomocy nauczyciela	stosuje zdobytą wiedzę przy wydatnej pomocy nauczyciela	nie umie stosować nabytej wiedzy
Prezentacja zdobytej wiedzy	prezentuje wiedzę, posługując się precyzyjnym językiem i bogatym słownictwem	nie popełnia błędów językowych w swoich wypowiedziach	popełnia drobne usterki językowe w swoich wypowiedziach	popełnia błędy językowe podczas wypowiedzi	popełnia częste błędy językowe w swoich wypowiedziach	nie potrafi zaprezentować zdobytej wiedzy
Trwałość zdobytej wiedzy	swobodnie operuje wiedzą pochodzącą z różnych źródeł	swobodnie operuje wiedzą z zakresu programu nauczania	w każdej sytuacji wykazuje się dobrą znajomością zdobytej wiedzy	przejawia braki w trwałym opanowaniu materiału programowego	w niewielkim stopniu utrwala zdobytą wiedzę	nie utrwała zdobytej wiedzy

Ponieważ ostateczną formą sprawdzenia wiedzy i umiejętności ucznia jest pisemny i ustny egzamin maturalny, dobrą praktyką będzie przeprowadzenie próbnego pisemnego egzaminu maturalnego z języka polskiego. Warto też zorganizować symulację ustnego egzaminu w klasie maturalnej bądź wcześniejszej – także dla oswojenia ucznia ze stresem egzaminacyjnym.

Z przedmiotowym systemem oceniania należy zapoznać uczniów na początku każdego kolejnego roku szkolnego.

Ewaluacja programu nauczania

Każdy program nauczania należy systematycznie poddawać ewaluacji. Wymaga tego również program *Sztuka wyrazu*, choćby z tego powodu, że jest on przeznaczony nie tylko dla dwóch typów szkół: liceum i technikum, ale i dla czteroletniego oraz pięcioletniego cyklu edukacyjnego. Powodem, dla którego ewaluacja jest konieczna, jest również zróżnicowanie poszczególnych zespołów uczniowskich.

Działaniom ewaluacyjnym służy bieżąca ocena skuteczności metod nauczania. Należy je modyfikować w zależności od potrzeb czy predyspozycji zespołu uczniowskiego. Z tego samego powodu polonista może też autonomicznie dobierać teksty należące do lektury uzupełniającej. Ewaluacji poddać należy liczbę godzin przeznaczonych na realizację określonej partii materiału. Program jest elastyczny i pozwala na wprowadzanie zmian w tym zakresie. W przypadku zakresu rozszerzonego warto, decydując się na przydział godzin dla poszczególnych klas, uwzględnić liczbę lektur. Choć jest ona porównywalna, to jednak w klasie drugiej są one objętościowo większe (*Lalka, Potop, Zbrodnia i kara*). Przy ośmiu godzinach języka polskiego tygodniowo młodzieży trudno będzie nadążyć z efektywnym czytaniem kolejnych utworów. Można w tej sytuacji rozważyć na przykład układ 7+5+6+6 godzin tygodniowo w kolejnych klasach licealnych.

Prostym i skutecznym narzędziem ewaluacji jest ankieta. Można ją przeprowadzić wśród uczniów, żeby sprawdzić, w jakim stopniu proponowane metody motywują ich do pracy, w jakim stopniu wydają się im skuteczne. W ramach weryfikacji własnych decyzji polonista może też zbadać, jak odbierane są zaproponowane przez nauczyciela teksty kultury. Pozwoli to w większym stopniu dostosować je do oczekiwań młodzieży.

Nauczyciel powinien być elastyczny i otwarty na zmiany wynikające z efektów ewaluacji. Mieć świadomość, że ich wdrażanie nie tylko wymiernie przełoży się na wyniki jego pracy oraz pracy uczniów, ale też pozwoli skuteczniej budzić i rozwijać uczniowskie pasje.